

Komunizmus a Cirkev

Mierové hnutie katolíckych duchovných a Združenie katolíckych duchovných „Pacem in Terris“

Jozef Hal'ko

Štyridsaťročné obdobie komunistickej totality a jej vzťahu k cirkvi na Slovensku možno členiť na kratšie obdobia podľa rôznych hľadísk. Ak za jedno z nich zvolíme formy spolupráce komunistov s relatívne úzkou, ale preferovanou skupinou takzvaných „lojálnych“ kňazov, potom rozlišujeme nasledovné etapy: po krátkom období pokusu o taktzvanú „Rozkoľnícku katolícku akciu“ v roku 1949 nasledovala dvadsaťročná existencia „Mierového hnutia katolíckeho duchovenstva“ (MHKD), ktoré končí založením cirkvi verného „Diela koncilovej obnovy“ v roku 1968. Poslednou etapou, ktoré sa kryje s obdobím normalizácie, je ďalšie dvadsaťročné obdobie existencie Združenia katolíckych duchovných „Pacem in Terris“, ktoré zaniká rokom 1989.

Prvou etapou je teda časový úsek približne od februára roku 1948 do jari roku 1949, ktorá je charakteristická snahou komunistov vymôcť od českých a slovenských biskupov verejné prehlásenie podpory nového režimu. Je to typický manéver všetkých diktatúr, ktoré sa po uchopení moci v záujme upevnenia čerstvo získaných mocenských pozícií – snažia získať podporu veriacich. V prípade československej hierarchie sa to nepodarilo. Za jednoznačný zlom vo vzťahoch biskupov a predstaviteľov režimu pokladáme konferenciu biskupov a ordinarov v Novom Smokovci, na ktorej bolo v marci roku 1949 odhalené odpočúvacie zariadenie, čo dôveru biskupov voči predstaviteľom štátu definitívne naštrbilo. Nemožno sa preto čudovať, že práve v tomto období sa v komunistických kuloároch rodí plán umelo nabudiť – priamo v lone katolíckej cirkvi – opozičný a proti hierarchii postavený prúd, a to prostredníctvom takzvanej „Katolíckej akcie“. Jej základnou ideou bolo zreformovať cirkev tak, aby si síce spočiatku zachovala neporušenú dogmatiku i morálku, ale zároveň aby bola naplno v službách režimu. Bolo dokonca nápadom vtedajšieho lídra cirkevnej politiky Alexeja Čepičku vytvoriť kňazský seminár, ktorý by formoval prorežimných duchovných. Etapa „rozkoľníckej Katolíckej akcie“ bola veľmi krátka – experiment trval vlastne od júna roku 1949 do septembra – októbra toho istého roku, keď vládne orgány nemohli nekonštatovať, že nimi iniciované hnutie má síce vybudované všetky štruktúry, avšak absolútne nečinné, umŕtvené. Leto roku 1949 totiž jednoznačne dokázalo pevné postoje biskupov, ich zomknutosť s veľkou časťou veriacich i kňazov, ktorí po zverejnení pastierskeho listu „V hodine veľkej skúšky“ masovo vyjadrovali svoju vernosť a oddanosť svojim cirkevným predstaveným. Zdeněk Fierlinger, jeden z českých spoluorganizátorov

celej „akcie“, v komunistických kuloároch prehlásil, že na diskreditáciu pápeža a biskupov ešte „nedozrel čas“, že veriaci na to ešte nie sú dostatočne disponovaní. Ako vedľajší dôsledok pokusu o umelé nabudenie schizmy bola kryštalizácia nepočetnej skupiny duchovných, ochotných nielen s režimom spolupracovať, ale aj verejne kritizovať vlastných ordinárov. Všetko sa odohrávalo pod hlavičkou „boja za mier“, preto boli títo duchovní ľudovo nazývaní „mieroví kňazi“. V napätej medzinárodnopolitickej situácii bol „mier“ tou správnu témou, na ktorej bolo možné postaviť „spoluprácu“ cirkvi a štátu, keďže to bola téma politicky blízka štátu a duchovne blízka cirkvi. Mnohé z „mierových“ článkov publikovaných v tomto období priam komicky prezrádzajú násilné kombinovanie duchovných tém s ideologizovanými tematikami „budovateľského úsilia“ a „mierovej práce“. Tak sa napríklad budovateľské nadšenie odvodzovalo od Ježišovej vety, že „on pracuje, aj otec pracuje“.

Medzi týchto „mierových kňazov“ v Čechách patrili Jan Mára, Bohuš Černocký, Jozef Fiala a najmä Josef Plojhar. Na Slovensku Alexander Horák a Jozef Lukačovič. Podrobnejšia analýza postojov a správania týchto „lojálnych“ kňazov vykazuje isté spoločné črty: predovšetkým už dávnejšie naštrbený vzťah k vlastným cirkevným predstaveným – nejakým konfliktom, najmä okolo prípadnej politickej kandidatúry. Keď nastúpil totalitný režim, vznikla možnosť tieto osoby zneužiť na rozkladnú činnosť v samotnom vnútri cirkvi. Preto sa po fiasku rozkladníckej akcie z leta roku 1949 začínajú postupne zoskupovať v „Mierovom hnutí katolíckeho duchovenstva“. Je stále otáznou, do akej miery jeho aktivisti boli vedomí svojej rozkladnej funkcie, hoci zo strany štátu bol postup jednoznačný: všestranne preferovať týchto lojálnych a trestať, alebo aspoň obmedzovať kňazov, čo zotrávajú vo vernosti k biskupom.

Ďalšou typickou črtou týchto lojálnych duchovných bola zjavná snaha aspoň nejakou pomôcť cirkvi. Ako sa javí z viacerých náznakov, po určitom čase sa u nich začala prejavovať istá forma frustrácie, umocňovaná aj izoláciou od ostatných kňazov a azda aj výčitkami kňazského svedomia, ktorú sa snažili kompenzovať získavaním výhod pre cirkev. Komunisti sa im – paradoxne – snažili vyhovieť, aby si ich ešte tesnejšie pripútali a aby ich pred katolíckou verejnosťou propagovali ako dobrodincov cirkvi. Predsa však s tvrdením, že rozkladne pracovali „v lone cirkvi“, treba byť veľmi opatrný: je síce pravda, že do štruktúry cirkvi stále patrili, ale ako jasne odlišení a identifikovaní spolupracovníci režimu. Jeho predstavitelia si toho boli dobre vedomí, a preto sa týmto svojim spolupracovníkom snažili poskytnúť maximum výhod funkčných i finančných. Zostáva preto bolestnou a nepopierateľnou skutočnosťou, že kým stovky kňazov za svoju neoblomnosť trpeli vo väzeniach alebo v civilných zamestnaniach po odobratí tzv. „štátneho súhlasu k výkonu duchovenskej činnosti“, hŕstka ich kolegov požívala výhody, poskytované štátom.

Dvadsaťročná etapa tzv. „Mierového hnutia katolíckeho duchovenstva“ končí povestným pojanuárovým vývojom a politickým odmäkom v roku 1968. Vtedy sa začalo formovať pravoverné a cirkvou plne akceptovateľné „Dielo koncilovej obnovy“ (DKO), ktoré bývalých aktivistov mierového hnutia podrobilo ostrej kritike. „Dielo koncilovej obnovy“ plánovalo predovšetkým podporovať biskupov, najmä pri uplatňovaní záverov Druhého Vatikánskeho koncilu. Avšak podobne ako politický odmäk z januára dal DKO priestor ku vzniku, tak augustový vpád sovietskych vojsk predznamenal jeho koniec. Nijako totiž nezapadal do ideologického rámca následných normalizačných opatrení. Je len logické, že veľmi skoro bola nastolená myšlienka znovu oživiť hnutie kňazov, oddaných režimu, ktorý „úspešne“ prekonal svoj „krízový vývoj“. Snaha založiť nové hnutie lojálnych duchovných bola obojstranná: chceli ho rovnako predstavitelia režimu, ako i kňazi, dočasne vyradení z politického a spoločenského výslnia.

Treba zdôrazniť, že v prípade týchto duchovných treba každý prípad posudzovať osobitne, lebo akékoľvek zjednodušovania a paušálne hodnotenia by mohli byť v konečnom dôsledku hrubo nespravodlivé. Angažovanosť kňazov v MHKD, alebo v neskoršom ZKD PiT mala totiž rôzne stupne a intenzitu, na základe ktorých možno účastníkov rozvrstviť do viacerých kategórií: okrem duchovných silne angažovaných a spolupracujúcich so štátom tu pôsobili aj takzvaní „prezenční“, ktorí okrem zápisu do prezenčky hnutie nepodporili nijako. Pozoruhodná je skupina účastníkov rozkladných, ktorí svojím pôsobením a aktivitou v konečnom dôsledku narúšali základné ciele hnutia a v istom zmysle ho aj pretvárali. Toto členenie, samozrejme, verejnosť vnímať nemohla, ale podrobnejší rozbor hojne zachovanej dokumentácie umožňuje podstatne štruktúrovanejší pohľad.

Klasickým príkladom naozaj horlivého mierového duchovného bol Alexander Horák, ktorý svoj pohľad na vzťah medzi komunistami a cirkvou raz vysvetlil holandskému novinárovi Rostovi: komunizmus a náboženstvo sú zlučiteľné, veď kým komunizmus by riešil otázky materiálneho života, cirkev – ako ustanovizeň iného radu – by mala možnosť v svojich stúpencoch – veriacich budovať nadstavbu mimomateriálneho poriadku. Svojimi článkami, vystúpeniami a kontaktmi sa Horák javil ako úprimný obhajca režimu, ale zdá sa, že nie bez zaváhania. Ak máme veriť niektorým správam tajnej bezpečnosti, Alexander Horák mal raz pred biskupmi s plačom tvrdiť, že vystúpiť zo spolupráce s režimom je priam „životu nebezpečné“.

Druhá skupina, azda najširšia, boli „prezenční“ členovia, ktorých spolupráca spočívala výlučne v dokonale pasívnej účasti. Čo ich motivovalo? Možno hrozba straty pedagogického, pastoračného pôsobenia.

Klasickým príkladom rozkladného pôsobenia bola aktivita trnavského biskupa Ambróza Lazíka. Jeho prítomnosť na zhromaždeniach mierových duchovných sa režimu z propagandistického hľadiska celkom

hodila (čoho si on sám bol vedomý), na druhej strane však od základu narúšala pôvodne formulované ciele mierového hnutia, zacieleného k izolácii kňazov od ich biskupov. Preto biskupa Lazíka medzi mierovými kňazmi, najmä po Druhom vatikánskom koncile, videli komunisti veľmi neradi. Zásluhou tohto biskupa sa totiž tieto schôdze – ako to znepokojene hlásil aj samozvaný vládny zmocnenec na jeho biskupskom úrade – menili na fórum intenzívnych diskusií o koncile a o pápežovi, ktorého dokonca svorne označovali za hlavného bojovníka za svetový mier. „To už nebudú mierové zhromaždenia“ – písal nervózne zmocnenec – „ale školenia kňazov.“ Hoci sa verejnosť domnievala, že takto Lazík vlastne spolupracuje s komunistami, ich samých jeho aktivity značne dráždila, lebo sa o mierové hnutie „nežiaduco“ zaujímal. Nechýbali podozrenia, že sa ho mieni zmocniť a prevziať v ňom rozhodujúcu úlohu.

Keď po „pražskej jari“ nastala „sovietska zima“ a snaha navrátiť všetko do pôvodných pomerov, celkom prirodzene nasledovalo aj obnovenie kňazskej mierovej organizácie. Nešlo v nijakom prípade o výlučnú iniciatívu bývalých aktivistov MHKD, ale aj komunistickej moci. Ako už bolo vyššie povedané, stretli sa tu dve tendencie s rovnakým zacielením – podobne ako bývalí prorežimní duchovní, aj komunisti mierové hnutie potrebovali. Zavádzajúce pomenovanie „Pacem in Terris“ podľa encykliky pápeža Jána XXIII. malo viacnásobný opodstatnenie: bol to akoby istý dištanc od bývalého MHKD, žiaduci po ostrých kritikách zo strany Diela koncilovej obnovy. Prevzatie pôvodného názvu z propagandistických dôvodov nebolo veľmi žiaduce. Tento názov mal tiež navodzovať dojem vernosti pápežovi, ktorý bol pôvodcom rovnomennej encykliky.

Už v decembri roku 1969 a v máji 1970 rokovali o obnovení hnutia lojálnych duchovných predsedníctva ÚV KSCĽ a ÚV KSS, pričom minister kultúry Válek predložil aj konkrétne návrhy. Ciele sa nezmenili Ani najmenej: paralyzovať nepriaznivý vplyv Vatikánu, zahraničnej emigrácie a domácej hierarchie; a tiež poskytnúť platformu pre činnosť duchovenstva nakloneného socializmu.

Rokovania o konkrétnej podobe mierovej organizácie nezostali bez názorových rozdielností, najmä v otázke štatútu hnutia: kým pražskí súdruhovia si ho predstavovali ako spoločensko-politickú organizáciu na platforme Národného frontu, podľa slovenských komunistov by hrozilo nežiaduce zasahovanie do cirkevnej politiky štátu. Navrhli preto „aby nová kňazská organizácia bola voľným združením, na činnosť ktorého bude môcť Ministerstvo kultúry v plnej miere uplatňovať svoj vplyv...“.

Od svojho začiatku však ZKD PiT zápasilo s problémom prestarnutosti, s nedostatkom „mladých kádrov“. Ba viac, najintenzívnejší odpor, ba až odpor voči mierovému hnutiu bolo cítiť zo strany bohoslovcov na bratislavskej teologickej fakulte. V období politického odmäku v roku 1968 sem totiž nastúpila početná skupina vekovo starších

a názorovo vyhranených kandidátov, ktorí traumy z potlačenia dubčenského obdobia vnímali zvlášť intenzívne a celkom prirodzene mali voči všetkému „normalizačnému“ vyhranene kritický postoj, vrátane pokusov obnoviť MHKD, hoci aj pod iným názvom.

Zlomovým momentom dejín (tiež dvadsaťročných) Združenia katolíckych duchovných „Pacem in Terris“ bol rok 1982, keď pápež Ján Pavol II. vydal dokument „Quidam Episcopi“, ktorý kňazom zakazuje priamu angažovanosť v politických, ale aj tých nepolitických organizáciách, ktoré svojou činnosťou politické strany a prípadne i proticirkevne zamerané režimy podporujú. Na otázku kardinála Tomáška, či sa vzťahuje aj na mierové združenie kňazov v Československu, prišla jednoznačne súhlasná odpoveď. Už pri návšteve biskupov v Ríme im pápež jednoznačne prízvukoval, že ako biskupi v Združení nemajú čo hľadať! Pápeža nepresvedčili ani fotografie z birmoviek a opravených fár, ktoré mali dokazovať, že účasť v PiT rozširuje priestor pastoračnej aktivity angažovaného duchovného.

Jasné a jednoznačné slovo Vatikánu podnietilo mnohých kňazov rady PiT definitívne opustiť, preto bola deklarácia „Quidam episcopi“ a jej následná interpretácia vo viacerých komunistických hodnoteniach definovaná ako smrteľná rana celému hnutiu, keďže – stále podľa komunistických hodnotení – tento pápežský dokument – „rozvíril hladinu“ a do radov aktivistov PiT vniesol „porazenecké nálady s tendenciou rozpustiť PiT“. Niektorí vplyvní jednotlivci dokonca navrhovali zachrániť Združenie tým, že ho podriadia diecéznym biskupom. Tieto konštatovania sú doplnené obavou, že podobné stanoviská zaktivizujú najmä mladých kňazov, horlivých laikov a prevažnú časť strednej kňazskej generácie.

V záujme zachrany odumierajúceho hnutia boli komunisti ochotní obetovať hoci aj jeho najpôvodnejšie formulované atribúty: začali nielen zdôrazňovať jeho vernosť pápežovi, ale mladým kandidátom dokonca mienili umožniť štúdium v zahraničí. Vrcholom bolo tvrdenie tajomníka Jurkovského zo septembra 1989, že štát PiT „nepotrebuje ako nástroj na rozbíjanie jednoty cirkvi“.

Vývoj udalostí po novembri 1989 dokázal, že štát ho nepotrebuje vôbec, preto bolo hnutie ešte v tom roku definitívne rozpustené.

Použitá archívne zdroje

- [1] SNA, f. Povereníctvo spojov, kr. 132, fs. 229 -230/49. Odpovede povereníka Horáka na otázky pre interview s holandským novinárom Rostom - nedatované.
- [2] SNA, f. SNR – Povereníctvo pre školstvo a kultúru, kr. 164, ob. P-XIII-4-1, fs. „Cirkev – 1963“. Situačná správa z biskupského úradu v Trnave za mesiac február z 1. marca 1963.
- [3] SNA, f. SNR – Povereníctvo pre školstvo a kultúru, kr. 165, ob. P-XIII-4-1, fs. „Cirkev – 1963“. Situačná správa z biskupského úradu v Trnave za mesiac apríl z 2. mája 1963.

- [4] SNA, f. ÚV KSS – Preds. Stanovisko ideologického oddelenia ÚV KSS k návrhu obnovenia činnosti lojálnych katolíckych duchovných zo 16. decembra 1970 .
- [5] SNA, f. ÚV KSS – Preds., kr. 1631, fs. 365/13/82. Informácia o pobyte biskupov z ČSSR vo Vatikáne „ad limina“ v dňoch 8. – 19. marca 1982, o súčasných stanoviskách Vatikánu a návrh na náš ďalší postup zo 6. apríla 1982.
- [6] SNA, f. Ministerstvo kultúry – Sekretariát pre veci cirkevné, kr. 56. Informácia Pavla Jurkovského z 1. septembra 1989.

ThDr. Jozef Haľko je odborným asistentom na Katedre cirkevných dejín Cyrilo-metodskej bohosloveckej fakulty UK v Bratislave. Je kaplánom maďarskej komunity v Bratislave. Pôsobí v médiách.